

A perspektíva és a vogul szenvedő szerkezet

0. Az egyes nyelvekben a szenvedő igeragozáson nagyon eltérő jelenségeket értenek. Ezek a különbségek lehetnek morfológiaiak és szemantikaiak is. Ebben a cikkben a a szenvedő szerkezet szemantikai sajátosságait vizsgálom.

Bár a szenvedő szerkezet használata eltérő lehet az egyes nyelvekben, mégis van három olyan jelentős tényező, amely általában passzív szerkezetet eredményez. Ezek közül az első az, hogy a mondat alanyaként szereplő mondatrész nem maga végzi a cselekvést. Általában erre irányul a cselekvés, vagy ha élőlényről van szó, akkor ez a cselekvés passzív átélője.¹ A mondat tényleges cselekvője az agens, mint például a németben és az angolban: *Jakob wurde von Maria geküsst* / *John was kissed by Mary*. A passzív szerkezet használatának másik oka a cselekvő határozatlan volta, azaz a cselekvőt nem ismerjük vagy nem akarjuk megnevezni a mondatban. A finn szenvedő szerkezet használatának ez a legfőbb oka. Ebben az esetben a mondatban nem is lehet agens, pl. *Minut tuotiin tänne* 'Ide hoztak engemet', *Illalla tansittiin* 'Este táncoltak'.

A szenvedő szerkezet használatának harmadik oka az, hogy az ige által kifejezett cselekvés igazi végrehajtója, tehát az agens helyett az alany helyére valami más mondatrészt akarunk megtenni a mondat fő részévé (topic). Ezt nevezzük perspektívának: hiszen rendes körülmények között a mondat egyik fő része a cselekvő. Ebben az esetben a mondat által kifejezett cselekvést szinte a cselekvő szempontjából, vagyis perspektívájából vizsgálánk. A mondat fő része más mondatrész is lehet, mint a cselekvő, így pl. a cselekvés tárgya vagy átélője, mint ahogy azt a passzív szerkezet használatának első okaként már említettem. Ez jellemző a német és az angol nyelvben szokásos passzív szerkezetekre.

1. A perspektíva fogalmát a holland Simon C. Dik által kidolgozott funkcionális nyelvtan vezette be. A funkcionális nyelvtan a mondatokat különböző helyzetek (angolul „state of affairs”) kifejezőiként fogja fel. A mondatban az ige, azaz az állítmány foglalja el a központi helyet. Minden más mondatrész az állítmányt határozza meg, tehát ennek alárendeltje. Az alapelv ugyanaz mint Fillmore esetgrammatikájában, amelyben a mondat legfontosabb része szintén az ige, a többi mondatrész pedig ezt határozza meg. Az ige bővítményeinek egy része kötelező, más része szabadon választható. Pl. ebben

¹ Az *átélő*, *célpont* szavakat itt terminusokként használom.

a mondatban: *Eszter minden este a Margitszigeten sétáltatja a kutyát, Eszter és a kutya az ige kötelező bővítményei, amelyek nélkül a mondat nem teljes, szabad bővítmények pedig a Margitszigeten és minden este.*

A funkcionális nyelvtan nevét onnan kapta, hogy minden egyes igei bővítménynek megpróbálják meghatározni a szemantikai funkcióját. Ez pedig nem más, mint az a jelentéskör, amelynek segítségével meghatározható az egyes mondatrészek mondatbeli, azaz az adott helyzetben való szerepe, illetve az állítmánnyal való kapcsolata. Dik funkcionális nyelvtanában az ilyen szemantikai funkciók száma korlátozott, saját megfigyeléseim alapján viszont arra a következtetésre jutottam, hogy ez a szűkre szabott keret nem elegendő a nyelv valamennyi mondatának leírására. Az egyszerű mondatokban valóban minden mondatrészek megvan a saját szemantikai funkciója, pl. az előbbi példamondatban *Eszter minden este a Margitszigeten sétáltatja a kutyát* a mondatrészeknek a következő szemantikai funkciójuk van: *Eszter* az agens, azaz a cselekvő, *a kutya* a cselekvés tárgya vagy célpontja (angolul Goal), *a Margitszigeten* a cselekvés helyét jelöli (Locative) és *minden este* a cselekvés idejét (Temporal). A funkcionális nyelvtan jelentősége abban áll, hogy segítségével a hagyományos nyelvtanokban egy osztályba sorolt határozótípusok, mint pl. hely, idő, mód, jól elkülöníthetők egymástól.

Térjünk vissza a perspektíva fogalmához! A perspektíva lényege az, hogy a mondat nyelvtani alanyának más szemantikai funkciója is lehet, mint a pusztán cselekvő. A nyelvtani alany itt tehát az a fő mondatrész, amely meghatározza az ige alakját. Vagyis a perspektíván azt értjük, hogy a különböző helyzeteket különböző résztvevők szempontjából, perspektívájából lehet vizsgálni. A funkcionális nyelvtan kiindulópontja az, hogy a mondatokkal helyzeteket írunk le. Minden helyzet minden egyes résztvevőjének, tehát a cselekvés résztvevőjének megvan a saját szemantikai funkciója. Ezek közül a funkciók közül a mondat nyelvtani alanya az lesz, amelynek nézőpontját kiválasztottuk. Alany tehát nemcsak a cselekvő lehet, hanem más szemantikai funkció is. Bár a legáltalánosabb a cselekvő alany. Hogy mennyire váltakozók a szemantikai funkciók, amelyek az egyes nyelvekben alanyként jelentkezhetnek, az a bemutatott táblázaton is jól látható. Ez a táblázat Diktől származik. Balra a nyelvek, a pluszok azt mutatják, hogy ilyen alany előfordul a nyelvben.

Dik felállította a szemantikai funkciók hierarchiáját, amellyel azt akarja bizonyítani, hogy az alany szerepében jelentkező szemantikai funkcióknak nyelvenkénti eltérése nem egészen véletlen. Ez a hierarchia kiviláglik a táblázatból. A sorrendben az első a cselekvő (Agens), amely természetesen minden nyelvben lehet alany, akárcsak a sorrendben másodikként álló tárgy (Goal). Harmadik a fogadó (Recipient), azaz részeshatározó, amely pl. az angolban lehet alany: *John was given a letter by Mary* 'Mary adott egy levelet Johnnak'. Negyedik a haszonélvező (Beneficiary), azaz akinek a javára történik a cselekvés, ötödik az eszköz (Instrument), hatodik a hely (Locative) és hetedik az idő (Temporal).

A funkcióknak ez a sorrendje Diknek azon a megfigyelésén alapul, hogy ha egy bizonyos nyelvben e hierarchiában megadott hét szemantikai funkció közül valamelyik alanyként szerepel, akkor ugyanabban a nyelvben alanyként jelentkezhet minden olyan funkció, amely a hierarchiában ezt megelőzi. Ez azt jelenti, hogy a táblázatban két plusz között nem lenne szabad üres helynek lennie. Pedig szinte minden nyelvben ez a helyzet. Ezen kívül a

Subject assignment possibilities in a number of languages

Language	Semantic Function Hierarchy							Source
	Ag	Go	Rec	Ben	Instr	Loc	Temp	
Dutch	+	+						Clayre 1973 ²
Melanau	+	+						
English	+	+	+					Johnson 1977 Kuno 1973a
Japanese	+	+	+					
Sanskrit	+	+	+					Johnson 1977
Sundanese	+	+	+	+				Robins 1968
Cebuano	+	+	+	+	+			Johnson 1977 Bell 1974
Sre	+	+	+	?	+			Manley 1972
Maranao	+	+	+	+	+			McKaughan 1962
Malagasy	+	+	+	+	+	+		Keenan 1972a 1972b 1976a
Maguindanao	+	+		+	+	+		Lee 1964
Tagalog	+	+	+	+	+	+		Naylor 1975 Schachter 1976
Kapampangan	+	+	+	+	+	+		Mirikitani 1972
Kalagan	+	+	+	+	+	+	+	Keenan 1972b
Vogul ³	+	+	+	+		+	+	

(Dik 1981. 80)

hierarchia elején álló szemantikai funkciók alanyi szerepben általánosabbak, mint a hátul állók.

A Dik által megalkotott hierarchia és a különböző szemantikai funkcióknak az alany helyére való emelése úgy kapcsolódik a passzív szerkezethez, hogy ha alanyként valami más szemantikai funkció áll mint a cselekvő, olyankor szenvedő igealakot használunk. Az eredetileg aktív jelentésű igeinek alakilag passzívvá változtatása az egyetlen mód arra, hogy az agens cselekvő elveszítse alanyi szerepét.

2. A vogul passzív igealakról már többen kimutatták, hogy sokféle kifejezési lehetősége van. A vogul passzív szerkesztésmódnak legfeltűnőbb jellemzője az, hogy passzív mondatokat intranszítív igékből is lehet alkotni. Ez éppen azt jelenti, hogy a szenvedő mondat alanya más mondatrészt is lehet, mint a cselekvő mondat tárgya. Ilyenkor éppen a cselekvő mondat határozói szerkezete lesz a szenvedő mondat alanya. Az érdeklődés főleg a „megy”- és „jön”-típusú igék mellett álló helyhatározóra, azaz lokativusra irányult, amely a szenvedő mondatban alany lehet, például:

² Ezeket a forrásokat az irodalomjegyzék nem tartalmazza; l. Dik 1981.

³ A vogul nyelv Dik-nél nem szerepel.

- (1) — *kit piyyən* — *āwikem jōmliytawes* (WV IV : 129)
 két fiú ajtóm megy-
 lativus nomin. szenv. múlt idő, egy. sz. 3.

= két fiú ment az ajtóhoz.

A lehetőségek azonban nem merülnek ki ebben. Éppen ezzel kapcsolatban derül ki, milyen jól alkalmazható a vogul igék szenvedő ragozásának bemutatására a Dik által alkotott szemantikai funkciók hierarchiája. A Dik által megadott táblázat végére odaírtam a vogulra vonatkozó saját kutatásaim eredményét is. Ha továbbra is a Dik által használt kifejezéseket használjuk, megállapíthatjuk, hogy a vogul szenvedő mondatokban a cselekvés tárgya és a lokativus mellett alanyként állhat a fogadó, a hasznélvező és az idő. Az aktív mondatokban az alany szerepét a cselekvő tölti be. Például :

- 2.1. (Ag) (*χum*) *nōηχ-χānkēs* *kolalan* (WV I : 142)
 férfi fel mász- ház tető
 nom. m. i. akt. egy. sz. 3. lat.

= A férfi felmászott a háztetőre

- 2.2. (Go) *χōt tuman tawēn majwesət* (WV II : 82)
 hat kulcs ő ad-
 nom. dat. szenv. m. i. t. sz. 3.

= Hat kulcsot adtak neki.

- 2.3. (Rec) (*taw*) *oĵkan majwes mān χāpakwel* (WV II : 63)
 ő öreg ad- kis csónak
 nom. lat. szenv. m. i. egy. sz. 3. instr.

= Az öreg adott neki egy kis csónakot

- 2.4. (Ben) (*am*) *āpal wārwesum* (WV IV : 136)
 én bölcső készít-
 nom. instr. szenv. m. i. egy. sz. 1.

= Nekem készítettek egy bölcsőt

- 2.5. (Loc) — *āwim* — *kit lūĵin* — *lūlawe* (WV IV : 120)
 ajtóm két kutya áll-
 nom. lat. szenv. j. i. egy. sz. 3.

= Két kutya áll az ajtó előtt

- 2.6. (Temp) *tōrum lāwum nila ēt jonyawet* (WV I : 260)
 Isten kitűz- négy éjszaka táncol-
 part. praet. nom. szenv. j. i. t. sz. 3.

= Isten által kitűzött négy éjszaka táncolni

Az utolsó mondatban szerintem azért az alany az időkifejezés, mert a szenvedő alakban való állítmány többesszámú, úgyhogy az időkifejezés itt az ige alakját határozta meg — mint a 2.2. példában is, aholis alanyként egy szám-név áll. E mellett a típus mellett a szövegekben olyan mondatok fordulnak

elő, amelyekben az állítmány egyszámú (*nīla ət jonyawe*), és ezek alanytalan, azaz imperszonális mondatok. Ilyenek a példamondatok 4.1. és 4.2. is.

A vogulban jelentkező szemantikai funkciókra vonatkozó kutatásaim eredménye azt mutatja, hogy a Dik által szerkesztett hierarchia az instrumentális, azaz az eszköz esetében nem állja meg a helyét. A vogul szenvedő mondatban az eszköz nem lehet alany. Ezzel szemben az idő, bár ritkán, de előfordulhat a szenvedő mondat alanyaként, a hierarchiában pedig az előtte álló helyet jelentő kifejezés nagyon is általános. Dik elmélete szerint, ha a hierarchia valamely hátrábbálló tagja jelentkezhet alanyként, akkor a hierarchiában minden egyes előtte álló funkció is lehet alany — és pedig úgy, hogy egy elől álló funkció az alany szerepében mindig általánosabb, mint a hátul állók. A vogulban lokativus alanyként általánosabb, mint az előtte álló haszonélvező, és az eszköz nem is lehet alany.

3. A vogul passzívum használata a gyakorlatban mégsem olyan sokoldalú, mint amilyenek a táblázat alapján látszik. A normális egyenes beszédben, prózaszövegben, a legáltalánosabb szenvedő típus egyértelműen az, amikor alanyként a cselekvés tárgya, azaz a cselekvő mondat tárgya áll. A közönséges vogul nyelvű szövegben ezen kívül előfordulnak olyan szenvedő mondatok, amelyeknek alanya a fogadó vagy a hely. Ezekben a mondatokban azonban csak néhány ige fordul elő: a fogadó esetében ez csak a *maj-* 'ad' és a hely esetében a *ji-*, *ju-*, *joxt-* 'jön' lehet.

A szenvedő mondatok gyakoribbak a vogul medvetorhoz kapcsolódó medvénekekben. Ezeket az énekeket a megölt medve tiszteletére adják elő, amíg a medvét a tetthelyről a faluba szállítják vagy magán a medveünnepen. Az ének a medve életének viszontagságairól szól, amelyekhez természetesen hozzátartozik a perspektívának vagyis a nézőpontnak megváltozása. Az énekben végig a medve az előadás főhőse. Az ének elején a medve maga is aktív, cselekvő lény. Miután megölték a medvét — bár továbbra is az elbeszélés főhőse marad — cselekvő lényből az események passzív szemlélőjévé válik. Ez az előadásmód bőven eredményez olyan passzív mondatokat, amelyeknek alanya a fogadó, a haszonélvező, a hely vagy az idő. A medve olyankor lesz fogadóalany, amikor enni- és innivalóval kínálják, pl.

3.1. *türtēp, āstēp sūnil sūniltawem* (WV V: 122)

tó-étel Ob-étel bőség bőségessé tesz-

instr. szenv. j. i., egy. sz. 1.

= Tó-étel és Ob-étel bőségével jóllakottá tettek e n g e m e t.

Haszonélvező pedig akkor lesz, amikor tiszteletére énekelnek vagy előadnak valamit, pl.

3.2. *χollāl ōlne āyikāsəl wārawem* (WV IV: 109)

végtelen levő leányöröm csinál-

instr. szenv. j. i., egy. sz. 1.

= Végtelen leányörömet készítenek tisztelet e m r e.

A medvénekekben a medve olyankor lesz helyet jelölő alany, amikor arról énekelnek, hogyan táncolnak és énekelnek körülötte, pl.

- 3.3. — *pojkēm mōrtimturpa turəŋ ūjkwen luiyawē* (WV IV : 126)
 oldalamb déli-torkos torkos állat énekel-
 nom. lat. szenv. j. i., egy. sz. 3.

= egy déli torokkal való kismadár énekel mellette m.

Alanyként álló időkifejezés meg az említett *nīla ētum jonyawē* 'négy éjszakám áttáncolják' mondathoz hasonló példákban jelentkezhethet.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az olyan különleges alanyok, mint a haszonélvező, a hely- és időkifejezés (kivéve a *joxt*-ige mellett álló helykifejezést), amelyeket a vogul mellé is bejelöltem, végeredményben nagyon ritkák, és szinte kizárólag az archaikus medvénekekben fordulnak elő. De minden esetre lehetséges az effajta kifejezésmód, és ezeknek az archaikus szövegekben való előfordulása régi nyelvszokásra utal. A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a vogul szenvedő szerkezet a perspektíva sokféle használatát teszi lehetővé. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az elbeszélés központja és a történet főhőse egyben a mondat nyelvtani fő része, tehát alanya lehet, annak ellenére, hogy szemantikai funkciója alapján a mondatban nem a cselekvő vagy a cselekvés tárgya, hanem valami más.

4. A szenvedő szerkezet funkciója a vogulban azonban nem csak erre korlátozódik. Már az elején, a passzív szerkezet használatának általános jellemzői között megemlítettem a cselekvő határozatlan voltát: amikor csupán valamely eseménynek vagy cselekvésnek a végbemenetele a fontos, a cselekvés végrehajtóját azonban nem említik meg, részben azért, mert ismeretlen, részben azért, mert nem akarják megnevezni. Alapjában véve ilyen minden vogul szenvedő szerkezet, amely nem utal a cselekvőre. Ennek azonban gyakran az is lehet az oka, hogy a cselekvés tárgyát, azaz a cselekvő mondat tárgyát az elbeszélés központjává, fő részévé teszik meg. Az ilyen mondatokban, amelyekben a tárgy, vagy más, a mondat fő részévé megtett mondatrész hiányzik, a passzív szerkezet használatának az egyetlen funkciója az, hogy kifejezze a cselekvő határozatlan voltát. A régi népköltészeti szövegekben sok ilyen mondat nem található, mégis akad rá példa:

- 4.1. *toχ potərtawes* (WV I : 261)
 úgy beszélget-
 szenv. m. i., egy. sz. 3.
 = úgy beszélgettek.

Ebben a mondatban tehát egyáltalán nincs alany. Ugyanaz a helyzet az 1930-as évekből való irodalmi nyelvi szövegben:

- 4.2. *Europat, Amerikat touləŋ hapət sav varunkve patves*
 szárnyas csónak sok készit- kezd-
 lokativus akk. (= nom.) infinit. sznv., m. i., egy. sz. 3.
 (Tambi 1937 : 16)

= Európában és Amerikában sok repülőgépet kezdtek el készíteni.

Ebben a mondat fő részeként álló mondatrész nem alany, hanem tárgy. Ez abban is megmutatkozik, hogy nem befolyásolta az ige alakját: *touləŋ hapət* többesszámú, az állítmány mégis egyes számú harmadik személyű, mint a másik ilyen típusú mondatban (4.1.).

5. A szenvedő szerkezet használatának másik, a dolgozat elején említett oka az, hogy a mondat alánya nem cselekvőként jelenik meg. Ilyen esetben a mondatban lehet valami más mondatrész, amely aktív szerepet tölt be. Ezt ki lehet fejezni az agenssel, de el is maradhat. A mondat azonban nagyon gyakran olyan helyzeteket fejez ki, ahol egyáltalán nincs agens cselekvő; ezt a mondatípust automatívnak hívom. Ilyen helyzeteket is kifejezhetnek a vogul szenvedő mondatok. Ezekben a mondatokban a történés anélkül megy végbe, hogy bármely külső erő hatással volna a kimenetelére, vagy az események okozóját nehezen lehetne meghatározni, vagy az valamilyen absztrakt fogalom, pl.:

5.1. *χōtale tuln laptotiγlawe* (WV I: 67)

nap felhő eltakar-

nom. lat. szenv. j. i., egy. sz. 3.

= Egy felhő eltakarja a napot.

5.2. *taw at ojawe* (WV I: 236)

ő nem alud-

nom. lat. szenv. j. i., egy. sz. 3.

= Ő nem alszik el.

Az aktívan nem végezhető cselekvésre utaló vogul igék egy része olyan, hogy passzívum képző nélkül egyáltalán nem lehet ragozni. Például ilyen az 5.2.-mondat *ojawe-* 'alszik' igéje.

6. A vogulban tehát a dolgozat elején említett mindhárom funkcióban használható a szenvedő igealak. Ezek közül az első az ímént említett eset volt, amikor a mondat alánya nem jelenik meg agens cselekvőként. A másik eset a cselekvés végrehajtójának határozatlan volta, amelyet legtisztábban az alanytalan mondatok képviselnek. A harmadik oka pedig: a mondat fő része valami más mondatrész lesz, mint maga a cselekvő, azaz nem a cselekvő, hanem valaki más szempontjából, perspektívájából adjuk elő az eseményeket. Megállapíthatjuk tehát, hogy ebben a vonatkozásban a vogul azok közé a nyelvek közé tartozik, amelyek a legtöbb lehetőséget biztosítják a változó perspektívának.

ULLA KULONEN-KORHONEN

Irodalom

- COMRIE, B. (1977), In defense of spontaneous demotion: The impersonal passive. In: Cole—Sadock (szerk.), *Syntax and Semantics* 8. New York 47—58
- DIK, S. C. (1981), *Functional Grammar*. Publications in Language Sciences 7. Dordrecht—Holland
- HONTI, LÁSZLÓ (1983), Passiivi obinugrilaisissa kielissä. JSFOu. 78: 57—69
- KÁLMÁN BÉLA (1976), *Chrestomathia Vogulica*. Budapest
- LAVOŦA, ÖDÖN (1960), *Das Passiv in der Wogulischen Sprache*. JSFOu. 62/3
- LYONS, J. (1977), *Semantics* 2. Cambridge
- TAMBI (1937), *Elmholas num'yl jalunkve humle hansuvlas*. Mansi sir'yl Sernecov tolmastaste. Leningrad
- WV I, WV II, WV IV = KANNISTO, A.—LIIMOLA, M., *Wogulische Volksdichtung I*. MSFOu. 101 (1951); *Wogulische Volksdichtung II*. MSFOu. 109 (1955); *Wogulische Volksdichtung IV*. MSFOu. 114 (1958), Helsinki

Perspective and the Passive Voice in Vogul

by Ulla Kulonen-Korhonen

There are three common reasons for the use of the passive voice in different languages: 1) The non-agentivity of the subject, 2) the indefiniteness of the agentive and 3) the placing of another constituent than agentive to the subject position. The notion of perspective is connected with the latter.

In this paper I study the possibilities that the Vogul passive voice offers for subject assignment to different semantic functions. Simon C. Dik has created a semantic function hierarchy (SFH) in his book *Functional Grammar* (1981). The hierarchy is based upon subject assignment possibilities in different languages. It contains the following semantic functions (in this order): Agentive, Goal, Recipient, Beneficiary, Instrument, Locative, Temporal. The two essential hypotheses of the SFH are that 1) the first semantic functions are more common in the syntactic function of subject and 2) if subject function can be assigned to one of these semantic functions, it can be assigned to any function that precedes it in the SFH.

The passive voice in Vogul can be formed as well from intransitive and transitive verbs, and this makes the subject assignment possible to many semantic functions: Ag, Go, Rec, Ben, Loc, Temp. It seems, though, that the use of the passive voice in Vogul does not support the theory of SFH in all details. The subject assignment to Instrument is not possible and, according to Dik, this would imply that nor Locative nor Temporal would be possible in subject position. Anyway, especially Loc is used very commonly as subject of a passive sentence, most often with the verb *ju-, ju-, joxt-* 'come'.

The more uncommon subjects (Rec, Ben, Temp) appear almost completely in the bear-songs, which contain a natural change of perspective. The songs are sung from the beginning to the end from the perspective of the bear, but the bear is changing its semantic function: The beginning of the song is active in form, and the bear has the semantic function of agentive; when the bear gets killed, the song is continued in passive voice and the semantic function of the bear is Go, Rec, Ben, even Loc (in the sentence 2.5.) and Temp (2.6.).

The passive voice in Vogul can be used also in the two other senses mentioned in the beginning. The most common reason for the use of the passive voice in Vogul is the non-agentivity of the subject of the sentence. Sentences expressing this kind of situations may contain an agent, but they can also express situations, which have no agentive, I call these "automotive" sentences. Further, the Vogul passive voice can be used for expressing situations in which the agentive is indefinite, not known or simply not mentioned in the sentence. This is, however, a new type of passive in Vogul, especially because the non-agentivity of the subject or the lacking of agentive is otherwise so typical to it.